

Az est eredete.

Simonyi Zsigmond volt az első, ki Budenznek e szóra vonatkozó magyarázatával szemben (MUGSz. 799. l.) «Tanulmányok az egyetemi magyar nyelvtani társaság köréből» cz. kiadványában (284. l.) egyes nyelvmélekek s régibb írók *nap-estet* «occasus solis, occidens» szavára irányította a figyelmet és kérdésül fölvetette, hogy «ezen adat s a rokon nyelvekbeli föltünőleg egyező s azonos jelentésű szók közül melyiket fogadjuk el inkább alapúl az *est* szó etimológiájában». Maga később e kérdést úgy döntötte el, hogy Budenz szófejtése «mai tudomásunk szerint nem állhat meg; az *est* nem választható el a *nap-estet*-től; a finn *ehtoo* stb. úgys valószínűleg germán eredetű» (Magyar Nyelv 215. l.). Megerősítette e nézetet Setälä, ki az ő Finn Hangtörténetében az *ehtoo* «vesper» szó tárgyalásánál (198. l.) a pontosan megfelelő lapp *ektu*, *ikto*, *jukt*, *ikti*, *jehti* «tegnap» szóközépi mássalhangzócsoportjára utal, mely a finn szó *ht*-jének *kt*-ből s nem mint a magyar *est*-ből következnek *st*-ből való származását mutatja, minélfogva különös tekintettel a régi nyelv *nap-estet* adatára szerinte az *est* szónak vélt összefüggése az idézett finn-lapp alakokkal elejtendő. Legújabbán Szinnyei teszi magáévá e nézetet (Nyr. 24, 317.), hozzáfűzvé ezen igazán meggyőzőre méltó «tanulmányt», hogy «nem kell lóhátról lenézni a gyalogjáró nyelvészt, mert a nyelvhasznítás paripája is csak azon közmondásbeli lovak közé tartozik, a melyeknek négy lábuk van, mégis megbotlanak».

Bár az a készséges csatlakozás, melylyel Szinnyei «gyalogjáró nyelvész» a «nyelvhasznítás paripáján» lovagló Setälének nézetét minden további elmélkedés nélkül elfogadjá, éppenséggel nem mutatja valami alkalomszerűnek az idézett tanulmány hozzáfűzését, mégis mivel föltétlen igazságot foglal magában s az áltálános szavakban tulajdonképpen hozzám van intézve, mely köszönettel nyugtázom. Visszatérvén azonban a dologra, t. i. az *est* szóra, bátorkodom megjegyezni, hogy annak az *es*-igéből való származtatása, úgyszintén a lapp *ikto* alakból folyó hangtörténeti következés semmiképen sem volt ismeretlen Budenz előtt s hogy ő ezekre igen számbavehető észrevételeket tesz. Az *est*-nek azonosítása a

nap-eset-tel Czuczor-Fogarasi «Magyar Nyelv Szótára»-ban is előfordúl s erre helyesen jegyzi a MUGSz., hogy «első tekintetre tetzetes vélemény ugyan, hogy a m. *est* nem egyéb mint *eset* (*esni*, *cadere* ígétől), azaz *nap-eset*, *occasus solis*; ámde a magyar nyelvszokás szerint nem *esik* a nap, hanem *nyugszik*, *áldozik* s innen nem *nap-eset*, hanem *nap-nyugat* divatos az *occasus solis*, *occidens*-re». Igaz ugyan, hogy a Ny törtSz. adatai közt előkerült mégis később szórványos használatban s főleg «*occidens*, *west*» értelemben a *nap-eset* is; de nincs igazolva a «*nap esik*»-féle szólás divata,¹⁾ mely nélkül pedig az *eset* (*est*), *nap-eset* képzés szinte érthetetlen s önkénytelenül utal arra, hogy e szónak ne az *esik* igében keressük alapját.

Egy másik feltűnő körülmény, hogy az *est* nem használatos «*occidens*» értelemben, pedig ha (mint a *nap-eset* eliptikus kifejezése) a *nap-kelet*-nek, vagy *kelet*-nek ellentéte, mégis csak ez volna inkább elvárható a «*vesper*» helyett. Nincsen eléggé megokolva a képző magánhangzójának következetes elisíjása sem; azaz, hogy mért nem mutatható ki legalább tájbeszédileg, vagy a régiség némely forrásában valamely *esetig*-, *eseti*-féle alak is az *estig*, *esti* helyett, illetőleg mellett. Jellemző továbbá az *estvél*, *estve* szerkezet, mely egyébként csakis valóságos eredeti időt²⁾ jelentő szókön (*holval*, *regvel*, *nappal*, *éjjel*) jelentkezik, míg velük szemben a körülírásos szólásokban *napkelet-kor*, *napnyugat-kor*, *virradat tájban* stb.-féle szerkezetek járnak.

Mindez okoknál azonban jelentősebben szól az *est*-nek *eset*-ből való származtatása ellen az a körülmény, hogy alakilag egészen jól egyező és jelentésileg azonos másai akadnak a rokon nyelvekben, még pedig nemcsak a távoliakban, melyeknek adatait Budenz idézi, hanem a vogulban és osztyjakban is, mely utóbbiak im itt következnek:

Kondai vog. *it* «est», *it-poqläi* *päts* «este felé áll az idő (вечеръ царь)» | *iti* este (вечеромъ), *iti-lätel* esténként. Budenz a Popov-féle evang. *et* «abend» alakját az *éj*-hez csatolja; de sem minemű alappal, mert az «*éj*»-re külön szó: *jé*: *jé jäli* éjjel jár, *jé khwojam* éjjel alszom, *té jé* ezen éjjel, *ji-kvütl* éjfél, | *jité-lätel* éjjenként. Az evangéliumban is: *jej* «nacht», *jejpes* «finster, dunkel» (l. MUGSz. 772.).

¹⁾ A Ny törtSz. e szempontból számbajöhető egyetlen adata: «*míg a nap le nem esik*» (GKat. Titk. 1117); ez azonban, ha benne ugyan tényleg a nap leszállásáról van szó, legfeljebb a *nap-eset*-ből elvont kivételes szólásnak vehető.

²⁾ Nem járúl a *-vel* pl. az idegen eredetű *dél* szóhoz sem, melynek időhatározó alakja: *délben*.

Pelimi vog: *jēt* «est», *jētāi joxts* este jött. E mellett *jī* «éj», *jī-šupne joxts* éjféltre ért az idő | *jītalēn* éjjel.

Tavdai vog. *jītu, itū* «est», *jītu sūs* este lett | *itun, itutin* este, esti időben (вечеромъ). Mellette *ī, jī* «éj», *jī-jēt, ī-jēt* éjféel, *ti jūt* ezen éjjel, *māt īne* másik éjjel.

Középlözvai vog. *itū* «este» e mellett *jī* «éj» és «éjjel» (pl. *ām jī joxtsem* én éjjel jöttem). — Az alsólozvaiban a fogalmilag és hangalakilag is közel álló «est» és «éj» szavak egygyé olvadnak: *mot it* «tegnap este», *it-kwātl* «éjféel», *it-āla* éjen át, *tīt ma* éjjel.

Éjszaki vog. *ēt* «est» | *ēti, ētiān* «este, esti időben», *ēti-pālāi, jēm̄ts* este felé hajlott az idő. Az «éjjel»-re a külön alakú *itī* (*itī-χātēl* «éjjel-nappal») mellett járatos az *ēt* «est» szóból képzett *ētā* is: *ētā jām̄'im, χātēlā jām̄'im* éjjel járok, nappal járok, *ētā-χātē-lātēl, ētiñ-χātēl* éjjel-nappal.

Éjszaki osztyák *jētēñ* «abend» | *jētna* «abends», *jetna-pelka* «gegen abend» (Ahlqv.) Külön alakok: *āt* «nacht», *ātna, ātalēñ* «nachts», *āt-kutēp* «mitternacht», *ātēñ-χātēl* «tag u. nacht» (id.).

Déli oszty. (irtisi) *idai, idaina* «abends», (szurguti) *itn*; míg irt. *āt, at*, szurguti *jōgon* «nacht». Pápai Károly jegyzeteiben a Felső-Obvidéken: *ittēn* «est» (вечеръ); *ēi* «éj» (ночь), *ēine* «éjjel» (ночью).

Nem lehet benne kétség, hogy az itt felsorolt «est» jelentésű alakok szorosan egyező másai a finn *ehtoo*, lapp *ikto* stb. alakoknak, pontos analogiáik a finn *kahte* «két» és *yhte* «egy» = lapp *kuekt, kuökt* és *akte, ohta* stb. = vog. *kit, oszty. kūt, kat* és oszty. *it, ī, i*. Kérdés csupán, hogy a kifejthető ugor *j₂kt, εkt* (*εχt*) törzsalakhoz képest mikép igazolható a magy. *est* hangalakulata.

Budenznek fölvétele erre nézve az, hogy a finn *ehtoo* és lapp *ikto, jifta* stb. alakokból következő ősi *j₂kt₂* hangzásnak «kt-j e (= finn *ht*, lapp *kt* és *ft*) a magy. *este*-ben *n št-v é vált*. Egy később e célra alkalmatlannak bizonyult példán (magy. *ester* «meddő» = finn *ahtera* id.) kívül ő arra hivatkozik, hogy «e hangváltozás gyakranabbán találkozik a mordvinban és eszeremiszen, pl. mordM. *māštā*, «brust», mordE. *mešče* = oszty. *meget* id.» Több világos példát találunk ily hangváltozásra Paasonen érdemes tanulmányában a mordvin hangtanról («Mordwinische Lautlehre. Academische Abhandlung von H. P. mag. philos.» Helsingfors, 1893, 35—37 ll.): mordM. *štir* = mordE. *tejtter, tejter* «leány» = litván *dukter* | mordM. (a penzai kormányzóság Psenevo falujában) *kušt* = mordM. (u. o. Krasnoslobodsk faluban) *kujt* (a *kuj* «kigyó» szó pluralisa, melyben tehát a *j* megelőző *j*-ből fejtett); mordM. (Psen.) *nāšt* «ők látnak» = *nājt* (v. ő. *nājems* «látni») | mordM. (Psen) *visca* = mordM. (a tambovi kormányzóság Seliscse falujában) *viχca* «mit gewalt» (ebből: *vi, vij* «gewalt»); ugyanígy *viscək* (Psen.) = *viχcək* «együtt» (v. ő. mordE. *vejke, vejke* «egy»). Erza dialektusokban váltakoznak:

kejtíme és *keéleme* «kéz nélkül», *keñdirjtan* és *keñerstan* «ich bringe zum reifen», *koc̄t*, *mact*, *kañst* pluralis alakok ezekből: *koty* «vászon», *matz* «pincze», *kañj* «kender». Budenz az efféle hangfejlődés igazolására a szanszkritra is utal, hol *aštau* = gót *ahtau*, gör. *ὄκτω*, lat. *octo* (l. Verzweigung d. ugr. Spr. 35. és MÜgSz. 213. ll.), úgy, hogy ily világos fejtegetés után szinte különös Setälä felfogása, ki szerint a magy. *est* és a finn *ehtoo* egyezése mellett mindenáron az következne, hogy a finn szóközépi *ht* régibb *št*-nek volna képviselője s másrészt igazolhatatlan volna, hogy ősi ugor *kt*-ből a finnben *ht*, míg magyar másában *št* fejlődhetett.

Szerény véleményem szerint az *est* szó magyarzatában Budenztól fölvett *kt—jt—št* hangváltozást az idegen nyelvek példáin kívül (v. ö. német dial. *ništ* = *nicht*) néhány magyar adattal is lehet igazolni, ilyenek:

nyüst «dicker, grober wergfaden»: tavdai vog. *ñuz*, *polna-ñuz* «szösz, kenderszösz (кудель)» | finn *niite-* «licium textorum», *nine* «boot (zum flechten)», melynek hosszú magánhangzójában Budenz eltűnt gutturalis nyomát látja.

nyest «mustela martes»: finn *näätä* id., lpF. *nätte* (MÜgSz.), mely a *nyuszt* alaprésze (vog. *ñoys*, osztj. *ñoyos* «zobel», észt *nugise* «baummarder») magashangú párjának tetszik s ősi hangalakjában, úgy látszik, gutturalis elemet tartalmazott a szóközépen.

nöst-ény (rövid magánhangzóval s ebből per analogiamad *nő né: nöstény*), mely alaprészeben a finn *neite*, lapp *neita* stb. alkatát tükrözi. Az *št* ben foglalt gutturalis elemet az osztj. *neñ* «nő» és lapp *niññalas* «nöstény», kolalapp *niñce* stb. mutatják (l. Setälä «Ein nasal im urfinnischen» cz. értekezését).

Ugyancsak *ž*-s változással magyarázza Setälä a magy. < *ít* képzős igék imperativusát (*tanítson*, *tanojtson* e. h. **tanojtjon*, melyből **tanojjon* változaton át a régi *tanohon* keletkezett); l. «Tempus- u. Modus-Stambildung» 142. l. Ez a *ž* a rendes *j* imper. képzőnek fejleménye lehet épúgy, mint a fent idézett mordvin példákban, melynek e képződését az < *ít* régibb < *eht* alakjához való assimilatio segíthette elő (*kerehtew* = *kerejtö*; l. Szamota, fönt. 163. l.). Ugyanily alkatuak (azaz végzetükben régibb *kt*, *jt*, illetőleg *tk*, *tj* fejleményét tartalmazzák) jobbadán az egyszerű *-t* végű ige-tövek is, pl. *jut-* (vog. *jojt-*), *fut-* (finn *pohi* «vehemens cursus») | *vet-* (f. *vätkää-* «vi projicere») *köt-* (f. *kytke-*), *met-* (lapp *mutke-* «perfringere»); melyeknél tehát szintén érthető a *jusson*, *kössön*-féle hangalakulat.

Mindezek után, azt hiszem, a magy. *est* szót a «vesper» fogalom eredeti sajátos szavának tekinthetjük, a némely régibb írónál előforduló *nap-eset* kifejezést pedig az *est* hatása alatt keletkezett népetimologiai alakításnak.

MUNKÁCSI BERNÁT.